

AKÂİD-İ ADÜDİYYE’NİN TÜRKÇE BİR ŞERHİ OLARAK HARPUTLU İŞHAK EFENDİ’NİN ES’İLE-İ KELÂMİYYE ADLI ESERİ

HARPUTLU İSHÂQ AFANDI’S AS’ILA-I KALAMIYYA AS A TURKISH COMMENTARY ON AL-‘AQÂID AL-‘ADUDIYYA

Ziya ERDİNÇ*
Habib KARTALOĞLU**

Öz

Akâid ve kelâm geleneğinde İcî’nin *Akâid*’i, önemli bir yer tutmaktadır. Bu risâleye çok sayıda şerh, haşiye, zeyl yazılmıştır. *Akâid*’e yazılan şerhlerden biri de İshak Efendi’nin *Es’ile-i Kelâmiyye* adlı Türkçe kelâm eseri olmasına rağmen literatürde bunun *Akâid*’in bir Türkçe şerhi olduğu kapalı kalmıştır. İshak Efendi’nin bu esere verdiği isimlerde onun *Akâid* şerhi olması yerine soru-cevap yöntemiyle telif edilmesi vurgusu öne çıkmaktadır. Müellif, İcî’nin *Akâid*’ini şerh ederken bir taraftan bu risale etrafında oluşan şerh ve haşiye geleneğinden faydalanırken diğer taraftan Mâtürîdî âlim Üşî’nin manzum akâid kasidesi *Emâlî* ve Asım Efendi tarafından buna yazılan Türkçe *Merahûl-Me’âlî* şerhinden doğrudan alıntılar yapmak suretiyle iki akâid geleneğini birleştirmeye çalışmaktadır. O, Mâtürîdîler’in Eş’âri’lerden farklılaştığı temel meselelerin çoğunda ve sem’iyyât konularının büyük bir kısmında *Merah*’tan alıntılar yaparak eserini Mâtürîdî ağırlıklı bir hüviyete büründürmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akâid-i Adüdiyye, İshak Efendi, Es’ile-i Kelâmiyye, Türkçe Şerh, Mâtürîdîlik.

Abstract

al-‘Aqâid treatise of ‘Aqûd al-Dîn al-İjî has took prominent place in the ‘aqâid and kalâm tradition. A great number of commentaries, glosses and supplementaries (*zayl*) has been written on this treatise. One of commentaries written on *al-‘Aqâid* is Harputlu İshâq Afandi’s Turkish kalâm work named *As’ila-i Kalâmiyya* (Kalâmîc Questions). Although it is been mentioned as kalâmîc work in the literature, there is no reference to this work in that it is a commentary of *al-‘Akâid*. In the titles given by the author of commentary himself, there is a prominent emphasis as to its being written with question-and-answer method rather than being commentary of *al-‘Aqâid* in those titles. In his commentary on İjî’s *al-‘Aqâid*, İshâq Afandi has made quotations from literature formed on his *al-‘Aqâid* on one hand and from poetical ‘aqâid treatise *al-Amâlî* of Mâtürîdîte scholar al-Üşî and its Turkish commentary named *Marah al-ma’âlî fi sharh al-Amâlî* and written by Asım Efendi on the other hand. Thus, he has endeavoured to merge Ash’arîte and Mâtürîdîte ‘aqâid literatures. By direct and long quotations from *Marah* commentary in the most of matters which Mâtürîdîte differs from Ash’arîte and in the many topics as to sam’iyyât (the matters known through revelation), İshâq Afandi has tried to compose Mâtürîdîte sect-centered writing.

Keywords: Aqâid-i ‘Adudiyya, İshâq Afandi, As’ila-i Kalâmiyya, Turkish commentary, Mâtürîdîte.

Erken dönemden itibaren İslam âlimleri, içindeki yaşadıkları Müslüman toplumun karşı karşıya kaldıkları problemleri dikkate alarak doğruluğuna inandıkları başlıca itikâdî prensipleri özlü bir şekilde bir araya toplayan eserler kaleme almışlardır. “Akâid Risâleleri” olarak isimlendirilen bu eserlerin ihtivâ ettiği konular, eseri kaleme alan müellifin mezhebi, yaşadığı sosyo-kültürel ortam¹, ve döneme göre farklılaşmaktadır (Erdinç, 2012, 309). Ebu Hanîfe’nin (ö. 150/767) *el-Fıkhu’l-Ekber*’i, Tahâvî’nin (ö. 321/933) *Akâide*’si, Hakîm es-Semerkândî’nin (ö. 342/953) *es-Sevâdûl-A’zâm*’ı, Ömer en-Nesefî’nin (ö. 537/1142) *Akâid*’i, Sirâceddîn el-Üşî’nin (ö. 575/1179) manzum akâid risâlesi *Emâlî*, İbn Hâcib’in (ö. 646/1248) *Akâid*’i, Adudüddîn el-İcî’nin (ö. 756/1355) *Akâid*’i ve Senûsî’nin *Akâide* risâleleri’i bu doğrultuda telif edilmiş başlıca akâid risâleleri arasında yer almaktadır (Biçer, 2015, 51-59; Kılavuz, 1989, 214-215). Daha sonraki dönemlerde söz konusu risâleler şerh, hâşiye ve ta’likler yoluyla itikâdî konuların aklî ve naklî delillere başvurulmuş detaylı bir şekilde tartışıldığı kelâm eserlerine dönüştürülmüştür. Bu şekilde dönüştürülen risâlelerin en önemli örneklerini Mâtürîdî âlim Nesefî’nin *Akâid*’i ile Eş’ârî bilgin İcî’nin *Akâid*’i oluşturmaktadır.²

İcî’nin *Akâid* risâlesine çok sayıda şerh yazılmasına rağmen bunlardan en fazla yaygınlık kazanan ve üzerine en çok haşiye, zeyl ve ta’lik yazılan Celâleddin Devvânî’nin şerhidir. Devvânî şerhi ve Gelenbevi’nin bu şerhe yazdığı hâşiyesi, Osmanlı medreselerinde oldukça rağbet görmüştür (Akman, 2017, 471-530; Demirci, 2012, 247).

İcî’nin *Akâid* risâlesine dâir telif edilen şerhlerden biri de İshak Efendi’nin *Es’ile-i Kelâmiyye* veyahut *Zübdetü ilmi’l-keâm* olarak isimlendirdiği eserdir. Söz konusu çalışmaya tabâkât kitaplarında a(Bursalı, t.y., 364; Mardin, t.y., 2: 276-277; 3: 789-791; Sunguroğlu, 1959, 2: 124-127; Süreyya, 1996, 3: 805) ve İshak Efendi ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda (Biçer, 1999, 255-259; Demirpolat, 2003a, 397-411; Dikici, 1999, 19-20; Özer, 2013, 26-49; Sunguroğlu,

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Söz gelimi Hanefî mezhebi âlimlerinden Tahâvî ile Hâkîm es-Semerkândî’nin aynı dönemde yaşamalarına rağmen telif ettikleri akâid risâleleri bazı hususlarda birbirlerinden farklılaşmaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi Tahâvî’nin Mısır’da ve Semerkândî’nin Mâverâunnehir bölgesinde yaşamış olmasıdır. Bk. (Özarlan, 2002, 439-458).

² Her iki risale üzerinde oluşan hacimli kelâm literatürü için bk. (Demir, 2016, 9-52; Koca, 2013, 41-97).

1959, 2: 124-127; Süreyya, 1996, 3: 805) yer verilmiş olmasına rağmen eserin İcî'nin *Akâid* risâlesinin bir şerhi olduğuna dair herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir. Diğer taraftan İcî'nin metni üzerine yapılan şerhleri konu edinen son dönem çalışmalarında da bu esere yer verilmemektedir (Karaağaç, 2016). Muhtemelen kaynaklarda eser için zikredilen isimlerde onun *Akâid* şerhi olduğunu gösteren herhangi bir kelimenin bulunmaması ve eserin latinize edilmemiş olması³ gibi nedenlerden dolayı muhtevası kapalı kalmıştır. Bu çalışmada İshak Efendi ile ilgili kısa bir bilgi verildikten sonra eserin isimlendirilmesi, telif amacı, muhtevası, telif yöntemi, kaynakları ve kelâm geleneği içindeki yeri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Harputlu İshak Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Harput'un meşhur âlimleri arasında kabul edilen Abdullah Efendi'nin oğlu olan Harputlu İshak Efendi, 1218/1803 yılında Perçenç köyünde⁴ dünyaya geldi. Çocukluğu hakkında çok fazla bilgi bulunmayan İshak Efendi, ilk eğitimini muhtemelen babasının yanında tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Fatih Sahn-ı Seman Medresesinde eğitim gördü. İstanbul'da bulunduğu esnada Muhammed b. Hibetullah b. Muhammed en-Nâcî, Muhammed es-Said, Mustafa el-Vidîni, Müftüzâde Seyyid Muhammed b. Yusuf ve Hacı Ömer el-Akşehrî, gibi âlimlerden çeşitli ilim dallarında icazetler aldı (Demirpolat, 2003a, 398; Özer, 2013, 27). Daha sonra tekrar kendi memleketine dönen müellif, Meydan Camii Medresesine müderris olarak tayin edildi. Harput'ta iki yıl boyunca birçok talebeye ders vermesinin akabinde tekrar İstanbul'a dönen İshak Efendi, icazet aldığı Sahn-ı Seman Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. Daha sonra Valide Mektebi birinci muallimliği görevini üstlenen İshak Efendi, akabinde de Saray Şehzadegân hocalığına getirildi. Burada gösterdiği başarılarından dolayı o, 1853-1868 yılları arasında Sultan Abdülmecit (ö. 1861) ve Sultan Abdülaziz (ö. 1876) dönemlerinde çeşitli meclislerde huzur derslerine muhatap olarak katıldı.⁵ Bu görevleri yanı sıra 1855 (26 Muharrem 1272) tarihli irâde-i seniyye ile Dârü'l-maârif hocalığı (Sunguroğlu, 1959, 2: 125), Meclis-i maârif üyeliği, Evkaf müfettişliği, Medine ve Isparta kadılığı gibi görevlerde de bulunan İshak Efendi, kırk seneye yakın devam ettirdiği memuriyet hayatından ayrılarak eser telifi ile meşgul oldu. Bu dönem içerisinde kendisine şeyhülislamlık görevi de tevcih edilmesine rağmen Mardin'in aktardığına göre "*Bana makam ve pâyeye vererek ağzımı kapatmak istiyorsunuz, ben kendimi Allah yoluna verdim artık kul kapısına dönmem*" diyerek reddetmiştir (Mardin, t.y., 3: 789). Dolayısıyla âhir ömrünü eser telifi ve tamamen ilmi tetkikata adayan İshak Efendi, İstanbul'da 11 Nisan 1892 yılında (13 Ramazan 1309) vefat etmiş olup Fatih Camii haziresine defnedildi.⁶

1.2. Eserleri

Eserlerini Türkçe olarak telif eden İshak Efendi, konuları öncelikle aklî olarak açıklama yoluna girmiş ve konuların açıklanmasında tercihini bazen filozoflardan bazen de kelâmcılardan yana kullanmıştır. Eserlerinde konuları soru cevap⁷ şeklinde ele alan müellif, inanca dair konularda sadece kendi kabul ettiği görüşleri vermekle yetinmemiş, aynı konuda hükemânın yanı sıra farklı mezheplerin o konu ile ilgili görüşlerine de yer vermeye çalışmıştır. Konuları izah ederken sıklıkla İbn Sîna (ö. 428/1037), el-Gazzâlî (ö. 505/1111), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve Celâlüddin ed-Devânî (ö. 908/1502) ve Gelenbevi (ö. 1205/1791) gibi âlimlere önemli referanslar vermektedir. Yapılan araştırmalara göre İshak Efendi'nin çeşitli ilim dallarında yedisi telif, biri tercüme olmak üzere toplam sekiz eseri bulunmaktadır.⁸ Müellifin telif etmiş olduğu eserler şunlardır: Şemsü'l-hakîka, (Harputlu, 1278a) Ziyâü'l-kulûb, Kâşifü'l-esrâr ve dâfi'u'l-esrâr, (Harputlu, 1291) Es'ile-i Hikemiyye, (Harputlu, 1278b) Miftâhu'l-uyûn, (Harputlu, t.y.-a) Es'ile-i Kelâmiyye/Zübdetü ilmi'l-keâm, (Harputlu, 1283a) Risâle-i Es'ile ve Ecvibe, (Harputlu, 1283b) ve el-İstişfa fi tercemeti's-Şifa.

2. Akâid-i Adûdiyye'nin Türkçe Bir Şerhi: Es'ile-i Kelâmiyye

2.1. Eserin İsimlendirilmesi

Katalog kayıtlarında ve kaynaklarda eser, *Zübde-i İlm-i Kelâm* ismiyle zikredilmektedir (Sunguroğlu, 1959, 2: 126; Bursalı, t.y., 1: 364). Ancak müellifin eseriyle ilgili kendi zikrettiği isimler incelendiğinde bu isimlendirmenin kısmen de olsa hatalı olduğu görülecektir. Zira müellif eserlerinde bu çalışmasını *Zübde-i İlm-i Kelâm* şeklinde Osmanlıca bir isimle nitelendirmemektedir. Nitekim eserin matbu nüshasındaki mukaddime kısmında İshak Efendi, eseri *Es'ile-i kelâmiyye* (*Kelâmî Sorular*) ve *Zübdetü'l-ilm-i kelâm* - زبدة العلم الكلام (*Kelâm İlminin Özü*) isimleriyle adlandırdığını belirtmektedir. Görüldüğü üzere ilk isim, Osmanlıca bir tamlama olup eserin Türkçe ismidir. İkinci isim ise Arapça bir tamlama olup eserin Arapça ismidir. Ancak Arapça isimde görüldüğü üzere kelâm ve ilimden oluşan tamlama, *el-ilmu'l-keâm* şeklindeki bir sıfat tamlaması olarak geçmektedir. Halbuki bu kullanım yanlış olup doğrusu *ilmu'l-keâm* şeklindeki isim tamlamasıdır. Nitekim eserin el yazması nüshasındaki mukaddimedeki *Zübdetü'l-ilm-i*

³ İshak Efendi'nin söz konusu eserinin latinize çalışması tarafımızca tamamlanmış olup yayımlanacaktır.

⁴ Perçenç köyünün bugünkü adı Akçakiraz'dır (Aydoğmuş, 1998, 199).

⁵ Hoca İshak Efendi'nin huzur derslerinde hangi meclislerde kaçınıcı derecede muhatap olarak katıldığına dair ayrıntılı bilgi için bk. (Demirpolat, 2012, 229-230; Mardin, t.y., 1: 124-127).

⁶ (Bursalı, t.y., 1: 364) Harputlu Hoca İshak Efendi'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. (Biçer, 1999, 255-259; Demirpolat, 2003a, 397-411; Dikici, 1999, 19-20; Kara, 2000, 531-532; Mardin, t.y., 2: 276-277; 3: 789-791; Özer, 2013, 26-49; Sunguroğlu, 1959, 2: 124-127; Süreyya, 1996, 3: 805).

⁷ Harputlu İshak Efendi'nin eserlerini soru cevap şeklinde ele almasına dair muhtemel sebeplere dair bk. (Demirpolat, 2003, 400-401).

⁸ Harputlu İshak Efendi'nin eserleri hakkında detaylı bilgi sahibi olabilmek için bk. (Demirpolat, 2003, 400-409; Özer, 2013, 35-46).

kelâm (زبدة العلم الكلام) değil de *Zübdetü ilmi'l-kelâm* (زبدة علم الكلام) şeklinde isim tamlaması olarak geçmektedir (Harputlu, 1283b, 3; Harputlu, t.y., 3). Bu yüzden eserin Arapça isminin doğru yazılışı yazma nüshada olduğu gibi *Zübdetü ilmi'l-kelâm* (زبدة علم الكلام) şeklinde olması gerekiyor.

Yine *Es'ile-i Hikemiyye* isimli diğer bir eserinde ise İshak Efendi, bu çalışmasına *Es'ile-i İlm-i Kelâm* [*Kelam İlminin Soruları*] ismiyle atıfta bulunmaktadır (Harputlu, 1278b, 157). Bu da Osmanlıca bir tamlama olup eserin Türkçe ismidir. Sonuç olarak İshak Efendi, bu eserini *Zübdetü ilmi'l-kelâm*, *Es'ile-i Kelâmiyye* ve *Es'ile-i İlm-i Kelâm* şeklinde üç farklı isimle adlandırmaktadır. Eserin Türkçe yazılmış bir şerh olması dolayısıyla *Es'ile-i Kelâmiyye* ve *Es'ile-i İlm-i Kelâm* şeklindeki Türkçe isimlerinin kullanılması dil açısından daha uygun görünmektedir. Bununla birlikte eserin Arapça ismi olan *Zübdetü ilmi'l-kelâm*, çalışmanın muhtevasıyla daha fazla örtüşmektedir. Zira İshak Efendi, aşağıda bahsedileceği üzere bu metnin telifinde kaynaklardan gerekli gördüğü konuları seçerek ayırdığını ve en fazla gerekli olan meseleleri özetle açıkladığını mukaddimede belirtmektedir. Kelâm ilminin gerekli görülen konuların seçilmesi ve en fazla gerekli görülen meselelerin özetle açıklanması ise kelâm ilminin özünün açıklanması anlamına gelmektedir.

2.2. Telif Amacı ve Gayesi

Harputlu İshak Efendi, eserinin mukaddimesinde eseri hangi amaçla telif ettiğini ve bunun hangi faydalı sonuçlara yol açacağını açık bir şekilde zikretmektedir. Ona göre dinî akidelerde meydana gelen herhangi bir şüphe veya kusur ameli bozan problemlerden çok daha tehlikelidir. Özellikle zarûriyât-ı diniyye denilen hususlardaki bir şek veya inkâr kişinin kâfir olmasına ve sonsuz bir hayatı kaybetmesine neden olur. Böyle bir tehlikle karşı karşıya kalmamak için dinî akidelerde yakîn sahibi olmak gerekmektedir. Kişiyi dinî akidelerde yakîne ulaştıran en önemli yollardan birisi de aklı veya kelâmî delillerdir. Ancak ne var ki bu delillerin bilgisi bir okyanus genişliğinde olduğundan bunların bilinmesi veya ezberlenmesi, onları öğrenmek isteyenler için şiddetli zorluklara yol açmaktadır. İshak Efendi bu aklı delillerin bilinmesinin zorluğundan dolayı bazı dostlarının kolayca ezberlenmesi ve öğrenilmesi kolay olan, Türkçe dilinde ve soru-cevap tarzında ele alınmış bir eserin telifini kendisinden talep ettiklerini belirtmektedir. Kendisinin bu talep üzerine bu eseri telif ettiğini söylemektedir.

İshak Efendi telif ettiği bu eserden umduğu bazı faydaları da yine mukaddimede zikretmektedir. Bu eserin en çok gerekli (*elzem*) olan kelâmî meseleleri muhtasar bir şekilde içerdiğini ifade eden İshak Efendi, bunun sayesinde ilim talebelerinin kelâmî ilkeleri kolayca ezberleyeceklerini umduğunu belirtir. Ayrıca bu eser sayesinde, kelâm ilmine dair herhangi bir eser okumamış olan zeki kimselerin iyi bir hocadan okumak suretiyle normalde üç dört sene kadar uzun bir zamanda öğrenecekleri meseleleri üç dört ay gibi kısa bir sürece öğreneceklerini zannettiğini söylemektedir (Harputlu, 1283b, 2-3).

Es'ile-i Hikemiyye adlı eserinde de İshak Efendi, kelim ilminin farz olduğu söylenmekle birlikte onu öğrenmenin üç beş sene ancak mümkün olacağı ve dolayısıyla gaflete yol açacağı şeklindeki itirazvârî bir soruya verdiği cevapta *Es'ile-i Kelâmiyye* eserine atıfta bulunarak sağladığı faydaya dikkati çeker. Burada İshak Efendi şöyle der: “Mübedîler için lisân-ı Türkî üzere *Es'ile-i İlm-i Kelam* nam bir risâle tertip eylemişim. O risâle ile üstâd-ı mâhirde zekî mübedîlerin mehmâ emken üç beş ayda taallüm eylemeleri mümkün olabilir.” (Harputlu, 1278b, 157). Görüldüğü üzere İshak Efendi, bu pasajda *Es'ile-i Kelâmiyye*'nin mukaddimesinde de ifade ettiği gibi bu eserin kelim ilminin öğretimini yeni başlayanlar için üç beş seneden üç beş aya düşürerek süreci hızlandırdığını vurgulamaktadır (Harputlu, 1283b, 3-4). İshak Efendi'nin her iki yerde de özellikle eserin Türkçe kaleme alındığına dikkat çekmesi, kelim ilminin öğretimini kolaylaştırması ve hızlandırmasında eserin Türkçe telif edilmesinin hiç şüphesiz büyük katkısı bulunduğu inanmasındandır. Diğer taraftan eserini Türkçe telif etmesi için İshak Efendi'ye herhangi bir mali desteğin verildiğine dair elimizde bir bilgi bulunmamasıyla birlikte yaşadığı dönemde yoğun bir tercüme hareketinin bulunduğu ve bazı eserlerin teşvik aldıkları bilinmektedir. Nitekim kaynaklarda Osmanlı'nın son döneminde eserlerin Türkçe'ye tercüme edilmesinde teşvik amaçlı birtakım bahşişlerin verildiği ve bu çerçevede kelim alanında 1285/ 1868 tarihinde Sadi Efendi tarafından tercüme edilen *Şerhü'l-Akâid*'in basılması için kendisine bir miktar para verildiği yer almaktadır (Demirci, 2012, 362).

2.3. Muhtevası ve Kaynakları

Eserine bir mukaddimeyle başlayan İshak Efendi, bu kısımda öncelikle kelim ilminin konusu, ilimlerin en faziletlisi oluşu ve faydaları hakkında bilgi verir. Ardından eserin telif amacına ve istifade ettiği temel kaynaklara yer veren müellif, İcî'nin *Akâid* risâlesi ekseninde kelim konularını ele almaya başlar. Her ne kadar İshak Efendi, eserini *Zübdetü ilmi'l-kelam*, *Es'ile-i Kelâmiyye* veya *Es'ile-i İlm-i Kelâm* olarak adlandırsa da aslında bu çalışma, Adudüddîn el-İcî'nin (ö. 756/1355) meşhur *Akâid* risâlesinin Türkçe tercümesi ve şerhinden başka bir şey değildir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eser, İcî'nin *Akâid*'ine yazılmış ilk Türkçe şerhtir.⁹ Bir şerh olması hasebiyle eserde, şerh edilen metin konularına göre parça parça alınıp incelenmektedir. Bu çerçevede İshak Efendi, öncelikle İcî'nin metninin belli bir kısmı olduğu gibi almakta, ardından bu kısmı Türkçe'ye tercüme etmektedir. Tercümenin akabinde ise genellikle

⁹ Kaynaklarda İshak Efendi ile ilgili yapılmış çalışmalarda *Es'ile-i Kelâmiyye*'nin *Akâid-i Adudîyye*'nin Türkçe bir şerh olduğuna dair bir vurguya rastlamadık. Hatta doktora çalışmasında İshak Efendi'nin eserleriyle ilgili bilgi veren Demirpolat, *Es'ile-i Kelâmiyye*'yle ilgili kısa bir bilgiye yer vermekle birlikte onun şerh ve haşiyeye türünden herhangi bir telif eserinin bulunmadığını belirtir (Demirpolat, 2003b, 48, 51). Diğer taraftan İcî'nin *Akâid* risâlesinin şerhleri ile ilgili yapılmış en son çalışmalardan *İlm-i Kelâm'da Şerh ve Haşiyeye Geleneği: el-Akâidü'l-Adudîyye Örneği* isimli eser ile “el-Akâidü'n-Nesefîyye ve el-Akâidü'l-Adudîyye Örneğinde Osmanlı'da Akâid Risâleleri: Problemler, Özellikler ve Literatür” başlıklı makalede İshak Efendi'nin bu eserin yer verilmemesinin yanı sıra *Akâid*'in Türkçe şerhi bulunup bulunmadığına dair bir bilgiye ulaşamadık (Karaağaç, 2016, 77-84; Koca, 2016, 77-94).

soru ve cevap yöntemiyle *Akâid* risâlesini Türkçe şerh etmektedir. Dolayısıyla İshak Efendi'nin bu eseri, genel olarak üç temel bölümden oluştuğu söylenebilir: **a)** İcî'nin *Akâid* risâlesi **b)** *Akâid* risâlesinin İshak Efendi tarafından yapılan çevirisi **c)** Türkçe şerh.

Harputlu İshak Efendi, eserinin mukaddimesinde de belirttiği gibi Türkçe şerhini, kelâm ilminin temel konularını da ihtiva edecek şekilde Devvânî (ö. 908/1502), Gelenbevî (ö. 1205/1791), Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413), Siyalkûtî (ö. 1067 /1657), ve Âsım Efendi (ö. 1235/1819) gibi müelliflerin eserlerinden istifade ederek telif etmiştir (Harputlu, 1283b, 3). Eserin mukaddime kısmında açık bir şekilde ana kaynaklarını zikreden İshak Efendi, daha sonra bu eserlerden yaptığı alıntılarda çoğu zaman kaynağını belirtmez. Hangi kaynaktan alıntı yaptığını tespit edebilmek için söz konusu eserlere bakıp karşılaştırmalar yapmak gerekmektedir (Gelenbevî, 1307, 41; Harputlu, 1283b, 10-11). Bunların yanı sıra müellif, eserini telif ederken Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Şerhu'l-Makâsîd* ve *Şerhü'l-Akâid*, 'Îsâmüddin el-İsferâyînî'nin (ö. 945/1538) *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Akâid*'i gibi Eş'ârî kaynaklarla İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *Fıkh-ı Ekber*, Hayâlî'nin (ö. 875/1470 [?]) *Şerhu'n-Nûniyye*'sinden de alıntılar yapmaktadır.

3. Eserin Telif Yöntemi

Eserin mukaddime kısmında İshak Efendi, dostlarının ilm-i kelâmın temel konularını Türkçe lisânıyla soru cevap tarzında bir risâlede kaleme almasını talep ettiklerini ve bu talep doğrultusunda da bu eseri telif ettiğini söylemektedir. (Harputlu, 1283b, 3) Müellif, kelâmî konuları önce İcî'nin *Akâid* risâlesinin ilgili kısmı, ardından bu bölümün Türkçe çevirisi ve son olarak da soru cevap yöntemiyle ve kaynaklara atıflarda bulunarak şerh etmektedir. Bununla birlikte o, bazı meselelerde zikredilen üçlü muhtevaya uymadığı görülmektedir.

İshak Efendi'nin zikredilen telif yöntemi dışında kullandığı usullerden birincisi, *Akâid* risâlesinde ilgili bölüme yer çevirisine yer verilmekle birlikte metni şerh etmemesidir. Cennet ehli ve velilerin kerameti konusuyla ilgili kısımda müellif, sadece *Akâid* metni ve bu kısmın çevirisini vermekle yetinmektedir (Harputlu, 1283b, 163). Ancak burada cennet ehlinin kim olduğuna dair ilk kısmın tercümesine sadece meselenin delili olarak gördüğü âyeti (el-Fetih, 48/18) ve Bedir savaşına katılan sahabîlerin sayısını dâhil etmiştir. Velilerin kerametiyle ilgili ikinci kısımda ise sadece "Ehl-i sünnet" kaydını ekleyerek tercüme etmiştir.

Müellifin zikredilen telif yöntemi dışında kullandığı usullerden ikincisi, *Akâid* risâlesindeki ilgili bölüme yer verip çevirmeksizin doğrudan şerh etmesidir. İshak Efendi, ru'yetullah, şefâat, ismet-i enbiyâ, kabirde sorgu-suâl ve hulefâ-i râşidinin imâmetleri kısımlarında bu usulü takip etmektedir. Örneğin şefâat konusunda *Akâid* risâlesindeki ilgili bölümü zikrettikten sonra "Ma'lûm ola ki şefâat gayr için 'alâ sebîli'z-zara'a fiil-i hayr ve terk-i zararı suâlden ibârettir." diyerek kaynağını belirtmeksizin *Merah*'tan (Âsım Efendi, 1266, 203-208) yaptığı doğrudan alıntılarla metni şerh eder (Harputlu, 1283b, 144-150).

Genel telif yöntemi dışında kullandığı usullerden üçüncüsü, *Akâid* risâlesindeki ilgili bölüme yer vermekle birlikte bu kısmın çeviri ve şerhini yapmamasıdır. *Akâid* risâlesinin son kısmında klasik kaynaklarda esmâ ve ahkâm olarak adlandırılan imân ve küfür konuları ele alınmaktadır. Bu bölümde imân ve inkârın mahiyeti, kişiyi küfre ve bid'ate götüren unsurlar, tevbe, iyiliği emredip kötülükten nehyetmek ve teccüs konuları yer almaktadır.

Devvânî, bu bölümdeki konuların tamamını ayrı ayrı şerh etmesine rağmen Gelenbevî, sadece "İnkâr, imânın yokluğudur." cümlesinin şerhiyle ilgili kısımlara haşiye yazmıştır (Devvânî, 1290, 87-97; Gelenbevî, 1307, 159). İshak Efendi ise de bu metnin tamamına bir arada yer verip ardından "Bu makamda manâ-yı metin ashâb-ı zükâtın ma'lûmu" (Harputlu, 1283b, 172) diyerek tercüme etmeye gerek duymaz. Tevbe, iyiliği emredip kötülükten nehyetmek ve teccüs konularında herhangi bir açıklama yapmaksızın sadece imân ve inkârın mahiyeti konusunu şerh eder. Dolayısıyla İshak Efendi, bu bölümünde insanı küfre sevk eden ile teccüm gibi kişiyi bid'ate götüren hususları, iyiliği emir ve kötülüğü nehyetmenin hükmünü ve son olarak teccüsün caiz olmaması meselesini tercüme ve şerh etmeden bırakmıştır.

Genel telif yöntemi dışında kullandığı usullerden dördüncüsü, *Akâid* risâlesinde ilgili bölüme ve çevirisine yer verilmeyip sadece şerh yapılmasıdır. Örneğin İshak Efendi, *Akâid* risâlesinde bilginin elde edilme yöntemi ile ilgili geçen *وبه تحصل المعرفة* (*Marifet nazarla elde edilir*) cümlesi ile rüyetin nasıl gerçekleşeceği konusunda yer alan *من غير موازاة ومقابلة وجهة* (*hizasında, karşısında ve bir yönde bulunmaksızın*) kaydına ve çevirisine yer vermeyip bunları sadece şerhte incelemektedir.¹⁰

İshak Efendi'nin kullandığı usullerden beşincisi, *Akâid* risâlesinde yer alan metin ile bu kısmın çeviri ve şerhine yer verilmemesidir. Diğer bir ifadeyle bazı ifadeler *Akâid* risâlesinde yer almakla birlikte İshak Efendi, bu kısımları eserine almadığı gibi tercüme ve şerh yoluyla da bunlara değinmemektedir. Ancak bunlar müstakil meseleler olmaktan ziyade genel konuların alt başlıkları şeklindedir.

İshak Harputlu'nun herhangi bir şekilde yer vermediği ifadelerin **birinci örneği**, *لا حاكم سواه* (*Allah dışında hükmedici yoktur.*) cümlesidir. Devvânî, "Daha önce geçen açıklamalar sayesinde bu, bilinmektedir." diyerek bu kısmı şerh etmez (Devvânî, 1290, 59). Gelenbevî, burada geçen "hâkim" kelimesinin manasını, daha önce geçen *لا حاكم عليه* (*Onun üzerinde hükmedecek yoktur.*) cümlesindeki *hâkim* kavramı ile aynı anlamda gördüğünden dolayı Devvânî'nin bu ifadeyi şerh etmeyi gerekli görmediğini söyler. Ona göre, Devvânî'nin bununla kastettiği şey, Allah'ın hâkim

¹⁰ Marifetin bilgiyi gerektirmesi dair bölümün şerhi için bk. (Harputlu, 1283b, 28-36) Rüyetin gerçekleşmesinin keyfiyetine dair bölümün şerhi için bk. (Harputlu, 1283b, 99-100)

olduğuna dair delillendirme öncesinde geçen hâkim kelimesinin şerhinde açıklandığından tekrara gerek yoktur. Yoksa Devvânî, İcî'nin "O'nun dışında hükmedici yoktur." ifadesi ile metinde daha önce zikrettiği "O'nun üzerine hükmedecek yoktur." ve "O, dilediğine hükmeder." ifadelerinin aynı manada olduğunu kastetmemektedir. Son iki ifade, bir kimsenin başkası üzerinde hükümde bulunmasını nefyetmez. Ancak "O'nun dışında hükmedici yoktur." ifadesi hükmedicinin sadece Allah olduğunu açıklamaktadır. Dolayısıyla bu ifadenin manası diğer ikisinden farklı olup İcî, burada gereksiz bir tekrara düşmemektedir. Allah'ın dışındakilerin herhangi bir şekilde hükümde bulunmaları Ehl-i sünnet'e göre O'nun yaratmasıyla gerçekleştiğinden bu ifade onların bizzat hükmedici olmalarını reddetmektedir (Gelenbevî, 1307, 461-462). Görüldüğü gibi her ne kadar Devvânî bu ifadeyi şerh etmese de Gelenbevî, kapalılık olduğunu düşünerek bazı açıklamalar yapma ihtiyacı hissetmiştir. Öyle görünüyor ki İshak Efendi de Devvânî gibi konuyla ilgili diğer bölümlerde yer alan açıklamaları yeterli görerek burayı şerh etmeye gerek görmemektedir.

İshak Efendi'nin eserinde hiçbir şekilde yer verilmeyen ifadelerin **ikinci örneği**, Kur'an-ı Kerim'in Mushaflarda yazılan, dillerde telaffuz edilen ve ezberlenen şey olduğuna dair cümledir. İcî, *Akâid* metninde *والقرآن كلام وهو المكتوب في المصاحف المقروء باللسن المحفوظ في الصدور* (Kur'an Allah'ın yaratılmış olmayan kelâmıdır.) cümlesinden hemen sonra *والعفو عن الصغائر والكبائر بلا توبة جائز* (O, Mushaflarda yazılan, dillerde okunan ve kalplerde ezberlenendir.) kaydını zikreder. Ancak İshak Efendi, burayı ele alırken sadece Kur'an'ın Allah'ın kelâmı ve gayr-ı mahlûk olduğunu ifade eden metni alıp, tercüme ve şerh etmektedir (Harputlu, 1283b, 126-131). Devvânî'nin şerhi ile Gelenbevî'nin haşiyesinde ise "Kur'an Mushaflarda yazılan, dillerde kıraat edilen ve zihinlerde ezberlenendir." ifadesiyle ilgili daha detaylı açıklamalar ve tartışmalar yer almaktadır (Devvânî, 1290, 64-67; Gelenbevî, 1307, 486-494).

İshak Efendi'nin hiçbir şekilde değinmediği ifadelerin **üçüncü örneği**, günah-tevbe ilişkisine dair cümledir. *Akâid* risâlesinde büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedi olarak kalmayacakları ifade edildikten sonra *والعفو عن الصغائر والكبائر بلا توبة جائز* (Kendilerinden tevbe edilmediği halde küçük ve büyük günahları affetmek câizdir.) ifadesi yer alır. Ancak İshak Efendi, bu ikinci kısmı eserine ne yer verir ne de tercüme ve şerh eder. İlk kısmı ise metin, tercüme ve şerhi ile ele alır. Diğer taraftan ilk kısmın şerhinde geçen "Ve bizim indimizde afv ve ikâba kat' yoktur. Belki ikisi de meşiyet-i ilâhîdedir." şeklindeki cümleler, bu ikinci kısmın bir tür tefsiri tercümesi olarak görülebilir (Harputlu, 1283b, 140-144).

Dördüncü örnek ise, dört halifenin üstünlük sıralamasına dair ifadedir. *Akâid* risâlesinde İcî, ilk dört halifenin ismini zikrettikten sonra *ومعنى الأفضلية بهذا الترتيب. انه أكثر ثوابا عند الله تبارك وتعالى* cümlesiyle imamet sıralaması ve efdaliyyetin dayanağını açıklar. Devvânî bu kısmı kısaca şerh etmeksine rağmen Gelenbevî sadece bir cümle ile efdaliyyetin sevabın çokluğu anlamına geldiğini zikreder. (Devvânî, 1290, 87; Gelenbevî, 1307, 519) İshak Efendi'nin eserinde ise İcî'nin risâlesindeki bu kısım olmadığı gibi tercüme ve şerhine de yer verilmemektedir (Harputlu, 1283b, 163-172).

4. Eserin Kelâm Geleneğindeki Yeri

4.1. Eş'ârî Bir Metnin Mâtürîdî Esere Dönüştürme Çabası

Daha önce belirtildiği gibi İshak Efendi, *Akâid* risâlesini şerh ederken özellikle üç eserden doğrudan alıntılar yapmaktadır. Bunlardan Devvânî'nin *Celâl* şerhi ile Gelenbevî'nin *Haşiyetü ale'l-Celâl*'i Arapça olduğundan bunları Türkçe'ye çevirip alıntılanmaktadır. Diğer temel kaynaklarından biri olan Asım Efendi'nin *Merahü'l-Me'âlî* şerhi ise Türkçe olduğundan İshak Efendi, çeviriye gerek duymadan ondan doğrudan alıntı yapmaktadır. Bu anlamda müellifin temel kaynakları şu iki geleneğe dayanmaktadır:

a) *'Akâid-Adudüddîn İcî (Eş'ârî) → Şerhü'l-'Akâidi'l-'Adüdiyye/ Celâl* şerhi-Celâleddin Devvânî (Eş'ârî) → *Hâşiyetü 'alâ Şerhi'l-'Akâidi'l-'Adüdiyye/ Haşiyetü 'ale'l-Celâl-İsmail Gelenbevî*

b) *Kasidetü'l-Emâlî-Sirâceddin el-Üşî (Mâtürîdî) → Merahü'l-me'âlî fî şerhi'l-Emâlî-Ahmed Asım Efendi (Mâtürîdî)*

Görüldüğü gibi İshak Efendi, *Akâid* risâlesini şerh ederken bir taraftan bu eser üzerinden oluşmuş ve Eş'ârî mezhebi ağırlıklı şerh ve haşiye literatüründen istifade ederken diğer taraftan her ikisi de Mâtürîdî düşünürler tarafından kaleme alınan *Emâlî* ve *Merah* şerhinden doğrudan uzun alıntılar yaparak bu literatürü cem' etmektedir. Bu noktada Eş'ârî bir eser olan *Akâid* risâlesine, Mâtürîdî akaid ve şerh literatüründen yapılan hacimli doğrudan alıntılarla Mâtürîdî bir eser hüviyeti kazandırıldığını söylemek mümkündür.

İshak Efendi Allah'ın irâde sıfatı, hüsün-kubuh, temânu' delili, aslah problemi, kelâmullah tartışması, me'âd, sırat-mîzân, büyük günah işleyenlerin durumu, şefâat, meleklerle imân, nübüvvetin imkân ve isbâtı ile imân ve küfrün mahiyeti konularında doğrudan Asım Efendi'nin *Merah* şerhinden alıntılar yapmaktadır. Özellikle Asım Efendi'nin eserinden yapılan doğrudan ve uzun alıntılar zaman zaman mercisi bulunmayan atıflar (Âsım Efendi, 1266, 142-152; Harputlu, 1283b, 182-183), alıntının yapıldığı eserdeki hatanın tekrar edilmesi,¹² alıntının sibâkının bulunmamasından kaynaklı olarak eserin anlaşılmasının zorlaşması (Âsım Efendi, 1266, 36, 39; Harputlu, 1283b, 76-78) gibi problemlerin

¹¹ Üstünlük sırası da bu sıralamaya göredir. En üstün olmanın anlamı, Allah Tebâreke ve Teâlâ katında sevabı en çok olmaktır.

¹² Örneğin Asım Efendi, Allah'ın küfür ve masiyeti irade etmediğine dair Mu'tezile'nin ileri sürdüğü vecihleri ve bunlara verilebilecek cevapları zikrederken üçüncü vecihten sonra dördüncü veçhi atlayıp direkt beşinciye geçer. Muhtemelen farkında olmadan Asım Efendi, bu kısımda bir sehiv yapmaktadır. İshak Efendi bu bölümü söz konusu eserden alıntı yaparken aynı şekilde üçüncü vecihten direkt beşinci veçhe geçerek hatayı tekrar etmektedir (Âsım Efendi, 1266, 41; Harputlu, 1283b, 88).

ortaya çıkmasına yol açtığını da belirtmek gerekir.

İshak Efendi'nin *Merah*'tan doğrudan alıntı yaparak şerh ettiği irâde sıfatı (Âsım Efendi, 1266, 37-44; Harputlu, 1283b, 75-82), hüsün-kubuh (Âsım Efendi, 1266, 93-97; Harputlu, 1283b, 77-80) ve imanın mahiyeti (Âsım Efendi, 1266, 142-152; Harputlu, 1283b, 172-184) gibi konuların aynı zamanda Mâtürîdîler'le Eş'âriiler arasındaki ihtilaf edilen hususlar olduğunu belirttiği meselelerden büyük çoğunluğunu oluşturması dikkat çekicidir.¹³

İshak Efendi'nin metni Mâtürîdîleştirilmesi sadece yapılan alıntılarda kendini göstermez. Aynı zamanda konuların açıklanmasında zaman zaman ihtilafli konularda Mâtürîdî ekolünün görüşünü Eş'âri'îninkine yeğler. Bunun en güzel örneği cüz'î irâde konusunda geçmektedir. Her iki ekolün görüşlerini detaylı bir şekilde açıklayan İshak Efendi'ye göre, cüz'î iradeyi mahlûk kabul eden Eş'âri mezhebinin anlayışında kul fiilinde muhtar olmaz. Hâlbuki onu gayri mahlûk olarak gören Mâtürîdî mezhebinde kul fiilinde ihtiyar sahibi olur. Kulun fiilinde ihtiyar sahibi olması ve cüz'î iradenin yaratılmamış olması ise kulun göreceği mükâfat ve çekeceği cezanın dayanağını teşkil etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır (Harputlu, 1283b, 42, 71-72). Böylece İshak Efendi, cüz'î irâde konusunda Mâtürîdî mezhebinin yaklaşımının daha makul görmektir.

Bunun yanı sıra o, İcî'nin *Akâid* risâlesinin başında fırkâ-i nâciyeyi Eş'âriilikle sınırlandırdığı ifadeyi şerh ederken de yine Mâtürîdîlik mezhebinin de kurtuluşa eren fırkaya dâhil olduğunu ortaya koymak için ciddi çaba sarf eder. Bu anlamda ona göre risâlede geçen sınırlandırma hakiki değil izafidir. Dolayısıyla Mâtürîdîler ana inançlarda Eş'âriilere muvafık olduğundan bu gruba onlar da dâhildirler (Harputlu, 1283b, 5-6, 42).

4.2. Bilgide Nazar ve Müşahede Yöntemlerinin Yeri

Fahreddin Râzî, birincisi metafizikçi filozoflar tarafından savunulan istidlâl ve ikincisi riyâzet ehli tarafından kullanılan müşâhede olmak üzere metafizik bilgiye ulaşmanın iki yönteminden bahseder ve bunların zayıf ve güçlü yönlerini ortaya koymaya çalışır (Râzî, 1987, 1: 53-55). Bu dönemlerde hakikata ulaşmada kelamcılar ve meşşâî filozoflar nazar'ı, sûfi ve işrâkî filozoflar da müşâhede yöntemini kullanmaktaydılar. Bu anlamda bunlar iki rakip yöntem olarak görülmekteydi. Ancak XV. ve XVI yüzyıllarda yaşayan düşünürler, bu iki yöntemi bir tür bütünleştirme çabası içinde olmuşlardır. Üçer'in "Geç Yenilenme Dönemi" veya "Yöntemsel Bütünleşme Evresi" olarak isimlendirdiği bu dönemin en önemli özelliklerinden biri, metafizik bilgiye ulaşmada nazar ve müşâhedenin birbirini tamamlayan iki yöntem olarak görülmesidir (Üçer, 2017, 1: 34-35).

XIX. yüzyılda yaşayan İshak Efendi de bir anlamda yukarıda zikredilen yöntemsel bütünlüğü benimsemekte ve söz konusu eserinde bu hususa şöyle dikkat çekmektedir: "Zira akâid-i dîniyyede yakînin iki tariki olup evvelkisi riyâzât ve mücâhedât ve ikincisi edille-i akliyye ile ispat olup gayesi dahi saâdet-i dareyne mazhar olmaktadır" (Harputlu, 1283b, 3).

Görüldüğü gibi İshak Efendi, hem aklî delillerin (nazar) hem de riyâzet ve mücâhedenin (müşâhede) kesin bilgi sağladığını savunmaktadır. Sadece nazârın veya sadece müşâhedenin hakikatin bilgisini verdiği iddiasının aksine ona göre, her iki yöntem de hakikate ve nihai olarak da dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmaktadır. Bu anlamda iki yöntem birbirlerinin rakibi olmayıp aksine hakikate ulaşmada her biri diğerinin eksikliğini tamamlamaktadır. Onun, insan aklının sınırlı olması dolayısıyla Allah'ın kudret ve irâde sıfatlarının hakikatının açıklanması sadedinde zikredilen aklî delillerin naklî delillere tabi olmak kadar sağlam bir yol olmadığını ifade etmesi (Harputlu, 1283b, 113) bir yöntem olarak aklî delillerin bazı konularda yeterli olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Diğer taraftan Beyâzîd-i Bistâmî (ö. 234/848), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Abdulkâdir Geylânî (ö. 561/1165-66), Mevlânâ (ö. 672/1273), Ahmed Bedevî (ö. 675/1276) ve Bahâuddîn Nakşibendî (ö. 791/1389) gibi başlıca tasavvufi şahsiyetlerden övgüyle bahseden İshak Efendi, onların yolunda sülûk edenlerden ilim ehli, şeriatin emirlerine uyan, dindar ve müttâkî kimseleri içten sevdiğini belirtir. Burada o, riyâzet ve mücâhedelerle kalbini tasfiye edip müşâhede ile hakikatin bilgisine ulaşmayı amaçlayan tarikat yolunda gidenlerin ilmi yani aklî bilgiyi de edinmelerini önemsemektedir. (Harputlu, 1283b, 183) Bunun yanı sıra nazar ve müşâhede yöntemlerine dâir zikredilen ifadeleriyle uyumlu olarak İshak Efendi, Şeyh-i Ekber nisbesiyle İbn Arabî'ye (Harputlu, 1283b, 122) ve Mevlânâ Hâlid'e (Harputlu, 1283b, 109, 112) atıf yapmaktan geri durmaz.

SONUÇ

Eserlerini Türkçe telif eden Harputlu İshak Efendi, *Zübdetü ilmi'l-keâm*, *Es'ile-i Kelâmiyye* ve *Es'ile-i İlm-i Kelâm* şeklinde isimlendirdiği bu eserinde esas itibarıyla Adudüddin el-İcî'nin meşhur *Akâid* risâlesinin Türkçe tercüme ve şerh etmektedir. Şerh ve haşiye geleneği içerisinde el-İcî'nin risâlesi üzerine Arapça çok sayıda şerh kaleme alınmış olmasına rağmen İshak Efendi'nin bu eserinin Türkçe bir şerh olması onu diğerlerinden farklılaştırmaktadır. O, yakın çevresinin talebi üzerine dinî inançlarda yakîni bilgiye ulaştırıldığına inandığı kelâmî delillerin daha kolay ve hızlı bir şekilde öğrenilmesi için bu eseri telif etmiştir. Öte yandan diğer eserlerinde olduğu gibi şerhde de soru-cevap yöntemini takip etmesi ve bu yöntemle bir kelâmî bir eserin kaleme alınmış olması onu önemli kılmaktadır.

İshak Efendi eserini telif ederken öncelikle Akâid risâlesinden belli bir pasajı almakta ardından bunu tercüme edip Türkçe olarak şerh etmektedir. Dolayısıyla eser, *Akâid* risâlesi, risâlenin çevirisi ve şerhi olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Bu şekilde İshak Efendi, *Akâid* risâlesi bağlamında bölümler halinde kelâmî konuların büyük bir kısmını şerh etmektedir. Genel itibarıyla eserin telifinde bu şekilde bir yöntem belirleyen İshak Efendi, bazı konularda bu usulü

¹³ İshak Efendi'nin Eş'âriilikle Mâtürîdîlik'in farklılaştığı hususları zikrettiği bölüm için bk. (Harputlu, 1283b, 5).

terk ederek farklı bir tarzla onları ele almıştır. *Akâid* risâlesinde yer alan bazı bazı pasajlara ise hiç bir yolla (metin, şerh ve tercüme) değinmez.

İshak Efendi, Devvânî'nin *Celâl* şerhi ve Gelenbevî'nin *Hâşiyetü 'ale'l-Celâl*'inden en lüzumlu gördüğü yerleri çevirerek ve ihtiyaç duyduğu yerlerde de Seyyid Şerif Cürçânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* ı ve Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Makâsıd*'ına başvurarak *Akâid* risâlesini şerh etmektedir. Ayrıca şerhte Üşî'nin *Emâlî* kasidesine Asım Efendi'nin yazdığı Türkçe *Merahû'l-me'âlî* isimli şerhinden de doğrudan alıntılar yapmaktadır. O, eserinde Eş'arilerle Matürîdîler arasındaki ihtilâflı meselelerin çoğunu Merah şerhinden doğrudan alıntılar yaparak ele almaktadır. Dolayısıyla onun bu noktadaki tercihlerini Eş'ârî bir metin olan *İcî Akâid*'ini Mâtürîdî bir metne dönüştürme çabası olarak görmek mümkündür.

Öte yandan müellifin bazı meselelerin şerhinde Mevlânâ Hâlid Bağdâdî ve İbn Arabî gibi öncü tasavvufî şahsiyetlere de atıfta bulunması eserdeki tasavvufî temâyülleri göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle İbn Arabî için kullandığı "Şeyh-i Ekber -kuddise sırrıhu'l-ethâr" ifadesiyle onun otoritesini kabul ettiğini ima etmektedir. Bunun yanısıra İshak Efendi, XV. ve XVI. yüzyıl ve sonraki düşünürlerinde yoğun bir şekilde görülen bilgiye ulaşmaya nazar ve müşâhede yöntemlerinin bütünleştirilmesi tavrının devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, Mustafa (2017). Devvânî'nin Akâidu'l-Adudiyye Şerhi ve Kelâmlığı. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 10(2), 471-530.
- Asım Efendi, Mehmed (1266). *Merahû'l-me'âlî fi şerhi'l-Emâlî*. İstanbul: Takvimhâne-i Âmire.
- Aydoğmuş, Günerkan (1998). *Harput Kültüründe Din Alimleri*. Elazığ: Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma Tanıtım ve Hizmet Vakfı.
- Biçer, Ramazan (1999). Harputlu İshak Efendi'nin Kelâmî Görüşleri. İçinde F. Karaman (Ed.), *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Bildirileri (Elazığ, 24-27 Eylül 1998)*, Ankara: TDV Yayınları.
- Biçer, Ramazan (2015). Akaid Literatürü. Ş. A. Düzgün (Ed.), *İslam İnanç Esasları* içinde, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bursalı, Mehmed Tahir Efendi (t.y.). *Osmanlı Müellifleri*. C. 1, İstanbul: Meral Yayınevi.
- Demir, Osman (2016). Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Akâid-Kelâm Literatürü: Kişiler, Eserler ve Gelenekler Üzerinden Bir Hâsıla. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 14(27), 9-52.
- Demirci, Osman (2012). *Osmanlı Medreselerinde Kelâm Öğretimi (İznik, Bursa, Edirne, İstanbul)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirpolat, Enver (2003). Harputlu İshak Hoca'nın Hayatı ve Eserleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 397-411.
- Demirpolat, Enver (2003b). *Osmanlı-Türk Düşünürü Harputi Hoca İshak'ın Felsefî Görüşleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Demirpolat, Enver (2012). Huzur Derslerine Katılan Harputlu Alimler. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, (2), 213-237.
- Devvânî, Ebû Abdullah Celeleddin Muhammed b. Esad (1290). *Celâl: Şerhü'l-Akâidi'l-Adudiyye*. İstanbul: Matbaa-i el-Hâc Muharrem Efendi el-Bosnevi.
- Dikici, Recep (1999). Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eserleri Olan Harputlu Âlim ve Edepler. F. Karaman (Ed.), *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Bildirileri* içinde (Elazığ, 24-27 Eylül 1998). Ankara: TDV Yayınları.
- Erdinç, Ziya (2012). İlk Dönem Akaid Eserlerinin Temel Nitelikleri: el-Fıkhü'l-Ekber İle el-Akide't-Tahaviyye Örneği. *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 295-310.
- Gelenbevî, Ebû'l-Feth İsmail b. Mustafa (1307). *Hâşiyetü'l-Fâzıl İsmail Gelenbevi 'ale'l-Celâl*. Dersaadet: Şirket-i Hayriye-i Sahafiye.
- Harputlu, İshak Efendi (1278). *Es'ile-i Hikemiyye*. İstanbul: Ali Şevki Efendi Matbaası.
- Harputlu, İshak Efendi (1278). *Şemsü'l-hakika*. İstanbul: Takvimhâne-i Âmire Matbaası.
- Harputlu, İshak Efendi (1283b). *Es'ile-i Kelâmiyye*. İstanbul: Cem'iyet-i 'İlmiyye-i 'Osmâniyye Matbaası.
- Harputlu, İshak Efendi (1283a). *Risâle-i es'ile ve ecvibe*. İstanbul: Tercümân-ı Ahvâl Matbaası.
- Harputlu, İshak Efendi (1291). *Kâşifü'l-esrâr ve dâfi'u'l-esrâr*. İstanbul.
- Harputlu, İshak Efendi (t.y.-a). *Es'ile-i Kelâmiyye*.
- Harputlu, İshak Efendi (t.y.-b). *Miftâhu'l-uyûn*.
- Kara, Mustafa (2000). İshak Efendi Harputlu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde C. 22, İstanbul: TDV Yayınları, 531-532.,
- Karaağaç, Hilmi (2016). *İlm-i Kelâm'da Şerh ve Hâşiyeler: el-Akâidi'l-Adudiyye Örneği*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Kılavuz, A. Sâim (1989). Akâid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde C. 2, İstanbul: TDV Yayınları, 212-216.
- Koca, M. Ali (2013). *Müteahhirün Dönemi Eş'ariyye Kelâmında Ma'dûmun Şeyyiyeti ve Mâhiyetlerin Yararlanışlığı Problemi* (Yüksek Lisans). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mardin, Ebû'l-ulâ (1951). *Huzur Dersleri*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Özarslan, Selim (2002). es-Sevâdü'l-A'zam ile el-Akide't-Tahaviyye'nin İçerik Açısından Karşılaştırmalı Bir Tahlili. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(12), 439-458.
- Özer, Gülşen (2013). *Harputlu İshak Hoca'nın Mantık Anlayışı ve Sualli İsağuci Adlı Eseri* (Yüksek Lisans). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (1987). *el-Metâlibü'l-âliyye mine'l-ilmî'l-ilahî*. C. 1-9, Beyrut: Darü'l-Kitabî'l-Arabi.
- Sunguroğlu, İshak (1959). *Harput Yollarında*. C. 1-4, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Süreyya, Mehmed (1996). *Sicill-i Osmani*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Üçer, İ. Halil (2017). İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi. İ. H. Üçer (Ed.), *İslam Düşünce Atlası*, C. 1, içinde, İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 12-40.